

جغرافیای شهری معاصر

(مبانی و کاربرد)

محمود شوریچه

انتشارات پرهام نقش

۱۳۹۶

سرشناسه	: شورچه، محمود.
عنوان و نام پدیدآور	: جغرافیای شهری معاصر (مبانی و کاربرد) / محمود شورچه.
مشخصات نشر	: تهران: پرهام نقش، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۵۳۰ ص.: مصور، جدول، نمودار.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۶۱۲۶-۵۸-۶
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: واژه‌نامه
یادداشت	: کتاب‌نامه
موضوع	: جغرافیای شهری
موضوع	: Urban geography
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۶ ج ۷ ش ۹ / GF۱۲۵
رده‌بندی دیویی	: ۳۷۷/۶
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۶۰ ۳۷۳

انتشارات پرهام‌نقش

جغرافیای شهری معاصر (مبانی و کاربرد)

نویسنده: دکتر محمود شورچه

ناشر: پرهام‌نقش

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ انتشار: اول، ۱۳۹۶

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۱۲۶-۵۸-۶

قیمت: ۳۶۰۰۰ تومان

© کلیه حقوق چاپ و نشر این اثر محفوظ است.

مراکز پخش و فروش:

کتابفروشی پرهام، خیابان انقلاب، ابتدای خیابان ۱۲ فروردین، پلاک ۲۹۷، تلفن: ۶۶۴۶۸۲۳۵

انتشارات سیمای دانش: ۶۶۴۶۴۷۷۹

www.parhambook.com

فهرست مطالب

۷	پیش‌گفتار
۱۱	فصل ۱: چرا مطالعه جغرافیای شهری؟
۱۱	مقدمه
۱۲	نگاه جغرافیای شهری به شهر
۱۶	ضرورت نگاه جغرافیایی به شهر
۱۷	تحول در ماهیت شهر جغرافیایی به شهر
۲۰	تبارشناسی فضا و بیان‌های فضایی در جغرافیای شهری
۳۰	کنش‌های فضایی پایه در جغرافیای شهری
۳۰	- تولید فضا
۳۲	- نظم فضا
۳۴	- تجربه فضا
۳۵	رویکردهای تحقیقی پایه در جغرافیای شهری
۳۷	- توصیفی
۳۸	- تفسیری
۳۸	- تبیینی
۴۱	فصل ۲: ابعاد و مقیاس تحلیل در جغرافیای شهری
۴۱	مقدمه
۴۲	ابعاد تحلیل در جغرافیای شهری
۴۳	- اقتصادی
۴۵	- سیاسی
۴۶	- اجتماعی
۴۷	- جمعیتی
۴۷	- فرهنگی
۴۸	- تکنولوژیکی
۴۸	- محیطی
۴۹	- تاریخی و زمینه‌ای

۴۹	مقیاس‌های تحلیل در جغرافیای شهری
۵۱	- فرد
۵۲	- خانه
۵۳	- محله
۵۴	- خیابان
۵۴	- شهر
۵۵	- منطقه
۵۶	- کشور
۵۶	- جهان

فصل ۳: مفاهیم و نظریات در جغرافیای شهری

۵۹	مقدمه
۶۰	شهر چیست؟
۶۰	- شهر به عنوان یک موجودیت
۶۳	- شهر به عنوان یک کیفیت
۶۷	مفاهیم پایه در جغرافیای شهری
۷۸	مفهوم پردازی‌های جدید شهری
۹۹	نظریه‌های پایه در جغرافیای شهری
۱۰۰	- نظریه‌های محل و موقعیتیابی شهر
۱۰۲	- نظریه‌های مورفولوژی شهری
۱۰۷	- نظریه‌های اکولوژیکی
۱۱۱	- نظریه‌های پوزیتیویستی
۱۱۴	- نظریه‌های رفتاری
۱۱۵	- نظریه‌های انسان‌گرا
۱۱۸	- نظریه‌های ساختارگرا و مارکسیستی
۱۲۰	- نظریه‌های فمینیستی
۱۲۰	چرخش فرهنگی و تأکید مجدد بر فضا در جغرافیای شهری
۱۲۱	- نظریه‌های پست‌مدرن
۱۲۴	- نظریه‌های پسا ساختارگرا
۱۲۵	- نظریه‌های پسا استعمارگرا
۱۲۶	- نظریه‌های عامل - شبکه
۱۲۷	- نظریه‌های غیر بازنمایی

فصل ۴: جغرافیای شهر در فضا- زمان

مقدمه

خاستگاه‌های شهر و شهرنشینی

بخش فضایی شهرگرایی در سطح جهان

تحولات شهری در سده‌های میانه

شهر در دوره رنسانس

انقلاب صنعتی و شهر

شهر مدرن

شهر پست‌مدرن

فصل ۵: جغرافیای فضای درون- شهری

مقدمه

مورفولوژی و چشم‌انداز شهری

اکولوژی اجتماعی شهری

روان‌شناسی و رفتار شهری

نقشه‌های ذهنی- شناختی شهری

حس و تعلق به فضاهای شهری

اقتصاد سیاسی فضاهای شهری

بازآفرینی فضاهای درون- شهری

حمل و نقل و جابجایی در فضاهای شهری

مسکن و فضاهای مسکونی در شهر

طراحی فضاهای شهری

جهانی شدن و فضاهای درون شهر

تکثر و چندفرهنگ‌گرایی در فضاهای شهری

از توزیع‌گرایی فضایی تا فرا- بازنمایی فضاهای شهری

پایداری فضاهای شهری

ارتباطات از راه دور و فضاهای مجازی شهری

فصل ۶: جغرافیای فضاهای بین- شهری

مقدمه

شهرها در فضاهای منطقه‌ای

سیستم‌های شهری در فضاهای ملی

۳۰۴	اقتصاد سیاسی فضا و توسعه نابرابر شهری - منطقه‌ای
۳۱۸	عدم تعادل فضایی و مهاجرت‌های روستایی - شهری
۳۲۵	شهرک‌های جدید و گسترش فضایی حومه‌نشینی
۳۳۷	از شهری شدن تا ضد-شهری شدن و شهری شدن مجدد
۳۴۵	از مادرشهرهای تک-هسته‌ای تا کلانشهرهای چند-هسته‌ای
۳۵۶	جهانی شدن، فشردگی فضا-زمان و شهرها
۳۶۸	شبکه شهری جهانی

فصل ۷: کاربرد جغرافیای شهری در برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری

۳۸۰	مقدمه
۳۸۲	جغرافیای شهری کاربردی؛ دخیلی با ریشه‌های عمیق
۳۸۶	پیوندهای تاریخی جغرافیای شهری با برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری
۳۸۶	- جغرافیای شهری و برنامه‌ریزی شهری
۴۱۳	- جغرافیای شهری و برنامه‌ریزی منطقه‌ای
۴۳۸	- جغرافیای شهری و برنامه‌ریزی فضا
۴۵۳	- جغرافیای شهری و برنامه‌ریزی محیطی
۴۶۸	- جغرافیای شهری و سیاست‌گذاری شهری
۴۸۱	ابزارهای جغرافیای شهری در برنامه‌ریزی
۴۸۹	منابع و کتاب‌شناسی
۵۲۵	واژه‌نامه

«برای جغرافیدانان، پیش از هر چیز، شهر به عنوان فضای جغرافیایی و در معنای اخص کلام، با مفهوم فضای شهری مطرح است...»
ی. فرید، جغرافیا و شهرشناسی، ۱۳۶۸: ص ۳۶

«جغرافیای شهری بر نظام فضایی... تأکید دارد... جغرافیای شهری درباره الگوهای فضایی پدیده‌های شهری است...»
ح. شکویی، دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، ۱۳۷۳: ص ۵

پیش گفتار

از زمان انتشار اولین متن‌های رسمی با عنوان «جغرافیای شهری» در دهه ۱۹۴۰ تاکنون، جغرافیای شهری تحولات بسیاری را پشت سر گذاشته است. این تحولات، هم در اصول و مبانی جغرافیای شهری و هم در عرصه‌های موضوعی و کاربرد آن بوده است. به دوری که آثار منتشرشده‌ی امروز در جغرافیای شهری در مقایسه با گذشته، تفاوت‌های بسیار قابل توجهی را نشان می‌دهد. رافیای شهری معاصر، دارای مبانی و موضوعات متنوع و در عین حال، پیچیده‌ای است. این بدان معناست که با توجه به شرایط حاکم بر شهرهای امروز، ما بیش از پیش نیازمند داشتن آثار اساسی و متفاوت‌تر در زمینه جغرافیای شهری هستیم.

جغرافیدانان شهری پیش از این، به عنوان یک رشته علمی، از جمله؛ یدالله فرید، حسین شکویی، مصطفی مؤمنی، محمدتقی رهنمایی، سیروس شفق، اصغر نظریان، و برخی از جغرافیدانان شهری نسل سوم (پس از نسل بنیان‌گذار و نسل پیشگام)، از جمله؛ احمد پوراحمد، محمد سلیمانی، حسین محبی‌نژاد و دکتر استاذ زبیری، تلاش‌های ماندگار و قابل ستایشی در خصوص معرفی و آموزش مبانی و کاربرد جغرافیای شهری داشته‌اند. کارنامه و نیز بخش عمده‌ای از دانش رسمی خود در جغرافیای شهری را مرهون آموزش همین اساتید بزرگوار در طول دوران تحصیل می‌دانند. اما درست همان گونه که شهرها بی‌وقفه به تحول خود ادامه داده‌اند، جغرافیای شهری نیز تغییرات نظری و روش‌شناختی بسیاری را همگام با شهرها از سر گذرانده است. بنابراین، یکی از اولین اهداف نوشتن این کتاب، تلاشی در راستای تکمیل بیشتر مفاهیم بنیادین جغرافیای شهری در بخش مبانی و کاربرد است.

پیش‌فرض نگارنده بر این است که دانشجویان گرامی، قبل از شروع مطالعه این کتاب، نسبت به برخی موضوعات دیگر، از جمله؛ شهرشناسی و نظریه شهری، مکتب‌های جغرافیایی، نظریه‌های برنامه‌ریزی (فضایی، منطقه‌ای، شهری، محیطی)، سیاست‌های شهری و مفهوم فضا در نظریه اجتماعی آگاهی داشته و من و مایه، مربوط به آنها را می‌شناسند، که این امر فهم مباحث کتاب را آسان‌تر می‌سازد. این کتاب، به دنبال آثار نوشته‌شده در کشور از سوی جغرافیدانان شهری، همچنان، «فضا» را به عنوان موضوع بنیادین در جغرافیای شهری، مبنا قرار داده و تمام بحث‌ها نیز بر مدار آن تنظیم یافته است. اگرچه در گذشته، بحث در باب «فضا» و انتخاب آن به عنوان موضوعی واحد در جغرافیای شهری، با خوانش‌های خاصی همراه بوده و با تأکید بر «مختصات» (محل و موقعیت)، «فاصله» (پراکندگی و تجمع)، یک «ظرف» از قبل موجود که پدیده‌های شهری در آن قرار گرفته‌اند، و یا به مثابه محصول روابط متقابل انسان - محیط توضیح داده شده است، اما امروز، ادبیات، آموزش، بحث‌ها و پژوهش‌های «فضا-محور»، به لحاظ کمی و کیفی، بسیار فراتر از گذشته رفته است و دست‌کم پنج پارادایم اصلی «ابژه-مبنا»، «سوز-مبنا»، «دیالکتیک-مبنا»، «ساختارشکن-مبنا» و «غیر بازنمایی-مبنا» را پشت سر گذاشته است.

مفهوم و درک از «فضا»، به مثابه نقطه آغاز و پایان این کتاب، به همان میزان که بسیار فراتر از مواضع کلاسیک، کمی یا پوزیتیویستی است، به همان میزان هم از مکتب‌های مارکسیستی و ساختارگرا دورتر می‌شود. مفهوم فضا در اینجا

فراگیرنده‌ی هر نوع کنش انسانی در هستی و مؤلفه‌ای ذاتی از «عاملیت» انسان است. مفهوم فضا، شامل مجموعه‌ای از صورت‌بندی‌های مبتنی بر همه انواع موقعیت‌ها (مثلاً مطلق، نسبی و ارتباطی)، فاصله‌ها (مثلاً متریک، ذهنی، حسی و اجتماعی)، قلمروها (مثلاً طبیعی، انسان‌ساخت، ادراکی، اجتماعی، روانی و نمادین)، شبکه‌ها (مثلاً گرافیکی، توپولوژیکی، انسانی، سیستمی و پیچیده) و... است که انسان با فضاهای پیرامونش دارد. امروزه به چنین ویژگی کنش انسان، «جغرافیامندی» دنیای کنش «انسان‌ها- غیر انسان‌ها» گفته می‌شود. بنابراین، بر اساس چنین درکی از فضا، این کتاب، به نوعی، دیباچه‌ای بر «جغرافیامندی شهر» خواهد بود که به شهر معاصر قبل از هر چیز بر حسب «فضامندی‌های شهری» می‌نگرد.

شهر معاصر، عرصه مشترک رقابت بسیاری از ادعاها و سنت‌های فکری دانشگاهی بوده است. هر یک از چنین سنت‌های فکری نه تنها موضوع آنها «شهر» بوده، بلکه خود نیز در شهرها شکل گرفته و دگرگون شده‌اند. اکثر آنها امروز به این نتیجه رسیده‌اند که بدون مفهوم‌پردازی مسئله «شهری شدن»، درک عصر کنونی واقعاً امکان‌پذیر نیست. روایت جغرافیا از شهر، تا روایت شهری نیست، بلکه یکی از روایت‌های ممکن درباره شهر معاصر است، با این حال، از نیمه دوم قرن بیستم به بعد به وضوح سرریز است و یکم، این روایت، امکان‌ها و توان‌های بسیاری برای گفتن چیزهایی مهم درباره موضوعات شهری داشت و دارد. به طوری که بسیاری از جنبه‌های جغرافیایی پژوهش شهری، مبنای تحلیل‌های شهری معاصر قرار می‌گیرد. صورت‌بندی «شهر» به عنوان یک توسعه نظری قابل توجه در جغرافیای شهری معاصر، در کل، نتیجه تمرکز آن بر روی برساخت فضایی زندگی اجتماعی شهری و طرح ایده‌های بدیع درباره «تکنولوژی و فضا» است.

این کتاب، با توجه به اینکه، موضوع جغرافیای شهری معاصر را «فضامندی‌های شهری» در نظر گرفته است، از این رو، بحث‌های درباره مبانی و کاربرد، قبل از هر چیز بر بنیان ارائه شرحی زمانی از تحولات در مفهوم فضا، ادراک‌ها و بازنمایی‌های مختلف از فضا و تحلیل‌های فضایی، تنظیم شده و یافته شده است. این نکته، همچنین همراه با ذکر دلایلی در خصوص ضرورت و اهمیت جغرافیای شهری معاصر و نوع نگاه آن به شهر در مقایسه با دیگر علوم مربوط به شهر است. فصل دوم، ابعاد و مقیاس تحلیل در جغرافیای شهری معاصر را بازتاب می‌دهد و واقع این فصل نشان می‌دهد، تحلیل‌های جغرافیای شهری معاصر در مقایسه با گذشته، به کشف کدام عرصه‌ها، پیچیده‌تر و متکثرتر در پژوهش شهری دست یافته است.

در فصل سوم، مهم‌ترین مفاهیم و بنیادی‌ترین نظریه‌ها در جغرافیای شهری، تا امروز پی گرفته شده است. فصل چهارم به مباحثی درباره تحول «جغرافیامندی» شهر «در طول زمان» اختصاص داده شده است. مجموعه مباحث مربوط به جغرافیای فضاهای «درون- شهری» و «بین- شهری»، به ترتیب، در فصل‌های پنجم و ششم، آورده شده است. از فصل ۳ تا ۶، نه تنها عنوان‌ها بلکه ارائه مباحث مربوط به هر یک نیز، بر اساس یک نظم زمانی آورده شده است. در فصل پایانی (هفتم)، کاربرد جغرافیای شهری در عمل، با تأکید بر رابطه‌ی نزدیک بین جغرافیای شهری و برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری شهری توضیح داده شده است. در انجام چنین مواردی، تلاش شده است، منابع اصلی و اصیل مربوط به حوزه جغرافیای شهری مبنا قرار بگیرد. نگارنده امیدوار است این نوشته بتواند دنباله‌ی طبیعی تحولات مبانی جغرافیای شهری در ایران باشد و این صلاحیت را داشته باشد که زمینه‌ساز و مشوق جغرافیدانان شهری دیگری در خلق آثار بهتر، تعمیق اندیشه‌ها و بسط گفت‌وگو جغرافیای شهری امروز در ایران باشد.